

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 119 1998

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Inlagans layout: Anders Svedin

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-14-6

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1999

se, 1992). Den livliga internationella diskussionen av metrik och rytm har på senare tid ytterligare intensifierats tack vare tillkomsten av journalen 'Versification' på Internet.

Sven Bäckman

Ebba Witt-Brattström, *Ediths jag. Edith Södergran och modernismens födelse*. Norstedts förlag AB, Stockholm 1997.

Jorge Luis Borges föreslår i "Pierre Menard, författare till Don Quijote" att *Odysseen* läses som om den vore skriven efter *Aeneiden* och *Kristi Efterföljelse* som om dess upphovsman vore Céline eller Joyce – en "lästeknik" som gör även "de fridsammaste böcker fulla av äventyr". Det har ofta slagit mig hur lärorikt Borges råd är. Tänkvärt nog ter det sig närmast otänkbart att följa inom en litteraturvetenskaplig diskurs. Att så är fallet tycks självklart, men ändå sätter förslaget fingret på någonting problematiskt i de senaste decenniernas metodologiska vanor.

När teoribildningen om intertextualitet anammades på seminarierna påpekades det ofta att komparatistikens krav på säkerställd *kontakt* – att författaren B kunde beläggas ha tagit del av författaren A:s verk – nu hade upphävts till förmån för en estetisk frågeställning: vilka texter står i ett dialogiskt, meningsproducerande förhållande till varandra? Borges exempel påminner oss om att det nya paradigmet i stället har tvingat forskningen att utveckla en serie tankefigurer för omvänd slutledning. En av de vanligt förekommande är denna: när de av forskaren sammanförda texterna förmår kommunicera med varandra, underförstår det att en motsvarande form av signifikativt historiskt sammanhang föreligger. Eftersom denna slutledningsmanöver ofta har större suggestionskraft än bevisvärde – den skicklige kan ju iscensätta dialoger mellan snart sagt vilka texter som helst – så gäller det emellertid att mildra inkommensurabiliteten mellan läsning och historieskrivning med fler åtgärder. Men oavsett om man är noga med att precisera resonemangets hypotetiska karaktär, utnyttjar de otvivelaktiga förbindelsernas *carte blanche* eller garderar sig på annat sätt, kvarstår det dilemma som Borges uppmärksammar genom sitt påpekande om den intertextuella lästeknikens "äventyr". Så snart man prövar ett verks innebörd i relation till en viss intertext eller kontext, uppstår en arrangerad meningsproduktion som litteraturhistorikern både har att avvinna poänger och att tygla.

Denna tolkningsproblematik aktualiseras ständigt under läsningen av Ebba Witt-Brattströms monografi *Ediths jag. Edith Södergran och modernismens födelse*. Witt-Brattström tar i sin inledande metoddiskussion

fasta på det inslag av konstruktivism som principiellt tillkommer alla intertextuella eller kontextuella studier:

Min metod kunde kallas "som om", och skiljer sig egentligen inte från tidigare forskning. Skillnaden är att jag för in den läsande och skrivande kvinnans kontext under Edith Södergrans livstid och i hennes del av världen, "som om" den angick också henne. Som om Södergran vore en Ny Kvinna med rötter i den ryska mesianismen, som om hennes val av lyriskt språk vore en nietscheansk strategi för att skapa modernismens mesianism på nordisk botten. (15)

Som framgår av citatet är metoden tvetydigt formulerad. I första rummet handlar det om att hypotetiskt studera Södergrans diktning i relation till en företrädesvis kvinnolitterär kontext, "som om" den vore dikternas givna sammanhang, i en "jämförelse utan bevis tvång" som "är det enda 'praktiskt genomförbara' när man har att göra med en författare som lyckats förbli så gott som okänd som person" (14). Ironin i formuleringen "som om" den angick också henne" pekar emellertid i en annan riktning. När Witt-Brattström åtar sig att "återskapa den kontext som forskarna hittills underlåtit att undersöka" (15), underförstår hon att hennes "jämförelse utan bevis tvång" gör anspråk på historisk giltighet i nivå med den tidigare Södergranforskningens – där man i stor utsträckning har tagit sina anspråk på historisk giltighet för givna. Boken präglas i stor utsträckning av denna glidning mellan konstruktion och rekonstruktion, liksom av ambitionen att täta sprickorna mellan dem.

Witt-Brattströms mer förutsättningslösa jämförelser mellan Södergrans verk och strömningarna i hennes samtid kommer inte oväntat. Det tycks oundvikligt att någon till slut skulle tillämpa en motsvarande metod, dels för att klargöra Södergrans position och egenart som europeisk författare, dels för att vidga diskussionen om vilka kulturella sammanhang som hennes texter griper in i. Rimligtvis har hennes diktning växt fram ur en beläsenhet och medvetenhet om tidens tankar av långt större omfattning än vad som framgår av de anmärkningsvärt få texter hon lämnat efter sig. Samtliga publicerade texter, handskrifter och brev ryms jämte rikhaltiga kommentarer i de tre volymerna av *Samlade skrifter*. Vi saknar t.ex. kännedom om hennes lyriska utveckling från de huvudsakligen på tyska skrivna dikterna i det s.k. vaxdukshäftet från 1907–1909, avslutat när hon var 16 år, till tiden för debuten med *Dikter* 1916. Efterhand har forskningen visserligen lyckats vidga den givna referensramen, ofta genom iakttagelser om relationer till enskilda dikter inom den modernistiska traditionen, men antologin av föreslagna intertexter har förblivit relativt sparsmakad. Inför de brett anlagda spekulationerna har man gjort halt.

När Witt-Brattström nu sätter Södergrans diktning i

samband med konsekvent storskaliga kontexter – intellektuellt och politiskt radikala kulturmiljöer, kvinnolitterära kretsar och utopiska traditioner – så sker det i ett uttalat polemiskt syfte. Udden är vänd mot en, som hon ser det, tongivande tendens inom den manligt dominerade forskningen att avradikalisera, avintellektualisera och estetiskt bagatellisera den finlandssvenska poeten. Det onda lokaliserar till forskningens ”unket biografiska” inriktning, till den ”biografiska rundgång” som befinns sätta likhetstecken mellan diktjag och diktarjag och växelvis deducerar bitter erfarenhet ur dikterna och lyrisk kompensation ur dikterskans personliga tillkortakommanden. Men en sådan biografisk tolkningspraxis svär mot den visionära egenarten i Södergrans poesi, resonerar Witt-Brattström. Det fiktiva, autonoma diktjag som är helt etablerat i diktsamlingarna kan i själva verket konstateras redan i ungdomsdiktningen. Och de skiftningar i stil och inriktning som kan iakttas i författarskapets utveckling är inte orsakade av karga livsomständigheter, utan uttryck för medvetna estetiska och kvinnopolitiska strategier. Att påvisa hur välinformerat Södergran anknyter till tidens radikala strömningar blir därför en angelägenhet av högsta rang.

Jag erkänner gärna min ambivalens inför Witt-Brattströms sätt att applicera olika kontexter på Södergrans diktning, ”som om” dessa utgjorde dikternas givna förutsättningar. Inte för att de miljöer, riktningar eller traditioner som hon studerar skulle framstå som irrelevanta i sammanhanget. Tvärtom har hennes val träffats med god blick för väsentligheter. När hon med utgångspunkt i en biografisk framställning av Södergrans skolar i S:t Petersburg 1902–1909 sätter vaxdukshäftet och den mogna diktningen i samband med rysk messianism, symbolism eller nietszsheanism, eller med den litterära ”Petersburgmyten”, ter sig uppgiften lika angelägen som när hon längre fram försöker precisera dikterskans dynamiska relation till Nietzsche, eller ställer henne i dialog med andra kvinnliga Nietzsche-tolkare som Ellen Key, Elizabeth Dauthendey och Lou Salomé. Det som framför allt stör är att den sofistikerade ”som om”-metoden gång efter annan framstår som ett retoriskt medel för att ge legitimitet åt illa underbyggda resonemang och diskutabla manövrar.

Ett återkommande mönster är att texter som först läses ”som om” de vore intertexter till Södergrandikter, tenderar att materialisera sig på det historiska planet. Själva den experimentella övningen att para ihop texter och läsa dem tillsammans får alltså en *performativ* funktion. Så sker med texter av t.ex. Lou Salomé (222, 283); om Anna Achmatovas diktsamling *Rosenkransen* heter det att den ”säkerligen” var ”ämnet för dagen” när Södergran ”tog tåget till Petersburg för att träffa sina ryska väninnor” (117); ”vi vet”, påstås det på sidan 129, ”att Södergran hade läst Ivanovs dikt” ”De tre gravarna”,

trots att det tidigare inte var säkert (106). Fler exempel på detta fenomen kan anföras, men vanligare är att Witt-Brattström försöker suggerera fram en kontexts betydelse för Södergran utan att underbygga sitt resonemang; exempelvis ställs kvinnliga ryska symbolister i förgrunden utan annan motivation än att de skrivit poesi om hösten (110 ff), och utan att någon diskussion förs om vad som utgör den ryska symbolismens estetiska särprägel.

Överhuvud taget brister lyrikanalyserna ofta i precision. Ivanovs nyss nämnda dikt får göra tjänst i ett flagrant exempel på teoristyrd överdrift, när Witt-Brattström lånar dess bild av den begravde Johannes Döparen till en nytolkning av ”Dagen svalnar...”. De välkända raderna ”Det vore underligt att känna,/ en enda natt som denna/ ditt tunga huvud mot mitt bröst” visar sig beskriva ”en blodig hämnd på den man som sätter sig över henne” (131); det är alltså profetens avhuggna huvud som ligger där. Jag föreställer mig att läsarten har provocerats fram av bl.a. Göran Lundströms ord om diktens ”darrande slavinneattityd” (98 – se också 127 f), men det gör inte den spektakulära dekadenta tolkningen mer plausibel. Främst ger den brutala poängen ett intryck av hastigt infall och brist på översyn. Onödigt slarv med fakta förekommer här och var i boken. Exempelvis tenderar Södergrans skolgång och bosättning i S:t Petersburg att förlängas ju längre in i boken man kommer: först avbryts den – riktigt nog – sedan tuberkulos konstaterats på nyårsdagen 1909 och hon skrivits in på Nummela sanatorium (20), därefter utsträcks den till ”höstterminen 1909” (24), därpå till ”1910” (73), slutligen lämnar hon ”den ryska litterära miljön [...] som nittonåring” (1911–12; 116). Det hade smakat.

Dessa återkommande inslag av manipulativa strategier och hasarderade påståenden medför att boken är betydligt mindre användbar än den borde ha blivit med blott ett minimum av eftertanke och översyn. Till framställningens sämre sidor hör också Witt-Brattströms självförhärligande missunnsamhet mot den tidigare Södergranforskningen. Det främsta problemet ligger här inte i hennes brist på hygglighet, utan i att hennes redovisning av andra forskares ståndpunkter och insatser ofta är vilseledande: somligt vanställs med karikatyriska överdrifter, annat förringas i missvisande fotnoter. Det är beklagligt också av den anledningen att hennes verkligt goda polemiska poängar nu kommer i skymundan. Även detta bidrar till att göra boken mindre användbar.

Som Johan Lundberg först har uppmärksammat (*Moderna Tider*, december/januari 1997/98) finns det emellertid ytterligare forskningsetiska aspekter att aktualisera i sammanhanget. I december 1996 lade Boel Hackman fram en licentiatavhandling med titeln *Diktens rum. Tradition och förnyelse i Edith Södergrans ungdomsdiktning*, som på en rad väsentliga punkter både fö-

regrep och nu överglänsar Witt-Brattströms framställning – i vilken dess existens dock förtigs. Att redovisningsplikten således har åsidosatts är naturligtvis orimligt, men skälet till att så skett tycks vara att ett seriöst ställningstagande skulle ha medfört att långa passager måste fördjupas och skrivas om, inte att exploatering i lönnedom skall ha förekommit.

Bokens brister tycks bero på att den har forcerats fram. Svagheterna sticker emellertid ut därför att de skapar osäkerhet kring resonemang som i övrigt är intressanta och rika på goda uppslag. Det här kunde kanske ha blivit något i stil med det hon förutsickar i sin inledning, nämligen ”början till en ny Södergranforskning, varken mer eller mindre.”

Anders Mortensen

Bakom maskerna. Det dolda budskapet hos kvinnliga 1880-talsförfattare, red. Yvonne Leffler. Högskolan i Karlstad 1997.

1880-talet är kanske ett av det mest genomforskade decennierna i vår svenska kvinnolitteratur. Det är därför med spänd förväntan man öppnar *Bakom maskerna*, en antologi där resultatet från den 1880-talsgrupp som varit verksam vid Högskolan i Karlstad de senaste åren redovisas. Förutom en inledning, skriven av Yvonne Leffler, redaktör för volymen som helhet, består antologin av fyra uppsatser författade av Yvonne Leffler, Alva Uddenberg, Jessica Rahm och Anna Williams (den sistnämnda dock från Uppsala).

Den gängse bilden av åttitalslitteraturen brukar framhålla tendensen och problemdebatten; för de kvinnliga författarna gällde det att kritisera och avslöja de olika former av förtryck som samtidens kvinna hade att leva under. Det är också den skarpa tonen hos dessa 80-talets kvinnor som har gett deras alster beteckningen ”indignationslitteratur”.

När Yvonne Leffler i inledningen deklarerar syftet med *Bakom maskerna* är utgångspunkten dock en annan. För att undvika samtidens förkastelsedom och risken att betraktas som ”osedliga”, valde 1880-talets författarinnor att arbeta med dolda strukturer. Syftet med de uppsatser som presenteras i antologin är, skriver Leffler, ”att synliggöra några av de strategier som den kvinnliga författaren vid slutet av 1800-talet valde att arbeta med för att dölja sitt kontroversiella budskap”. Med andra ord är det, som titeln antyder, bakom maskerna som sanningen ska sökas. Ett annat syfte är att i polemik mot tidigare forskning ge en ny tolkning av två författares verk.

Anna Williams inledande uppsats tjänar som utmärkt inledning till den fortsatta behandlingen av det kvinnliga åttitalet. Här redogörs för hur åttitalet i all-

mänhet och de kvinnliga författarna i synnerhet presenterats i ett tiotal litteraturhistoriska översiktsverk från Schück och Warburgs *Illustrerad svensk litteraturhistoria* från 1916 till *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* 1993. I centrum står dels frågan om kvinnornas plats i vår litterära kanon, dels den om vilket genusperspektiv som präglar de enskilda litteraturhistorierna. Bedöms kvinnor och män efter samma måttstock och kan man se någon förändring under 1900-talet? Det är ett omfattande material som Williams gått igenom och det är ett tydligt mönster som faller ut efter hennes granskning. Genomgående betraktas mannen som norm samtidigt som isärhållandets princip upprätthålls. Åttitalet är, som Williams uttrycker det, ”klivet i två delar”, i åttitalslitteratur och kvinnligt åttitalslitteratur på samma sätt som författarkåren delas upp i författare och kvinnliga författare, där de sistnämnda ofta dessutom behandlas under specialrubriker som ytterligare befäster deras marginaliserade position.

De kvinnliga åttitalsförfattarnas särskilda position i det litterära fältet är också utgångspunkten för Yvonne Lefflers uppsats ”Maskspel och dubbel exponering”. Masken var ett vanligt kvinnligt författarattribut, som därtill hade en strategisk funktion, under 1880-talet. Med stöd av tidigare forskning, till vilken ytterligare hänvisningar med fördel kunde ha fogats, visar Leffler hur kvinnornas sårbara identitet som författare skyddades genom bruket av pseudonym, ursäktande förord och anspråkslösa titlar.

Emellertid stannar inte Leffler vid detta. Tyngdpunkten i hennes framställning läggs vid berättartekniken, som också den ses som en kvinnlig strategi. Genom komplicerade synvinkelskiften, dubbel exponeringar, byten av rollpositioner och antydningar skapas en ambivalent text som är svårtolkad och som antagligen kallar ett janusansikte. Leffler gör en närläsning av flera av de kvinnliga åttitalsförfattarnas texter med avseende på berättartekniken. Med stöd av Gérard Genettes begreppsapparat visas bland annat hur Benedictsson upprätthåller denna dubbelhet genom att laborera med olika berättarjag i novellen ”Den bergtagna”. Ett belysande exempel på hur tabubelagda ämnen som sexualiteten presenterades i en censurerad och för det litterära etablissemang mer accepterad version är när Victoria Benedictsson i *Pengar* låter Selma reflektera över den gamla folksagan om kung Lindorm och därmed avslöjar sin upplevelse av den nyss genomlidna bröllopsnatten.

Utgångspunkten för Yvonne Lefflers uppsats ”Maskspel” är inte förvånande Gilbert & Gubars numera klassiska studie *The Madwoman in the Attic* och det palimpsestbegrepp som där introduceras. Bakom en ”coverstory” anpassad till den manliga och etablerade normen döljer sig en ”substory” där de kvinnliga författarna för fram ett annat och mer emancipatoriskt budskap. För